

Сергей Гулык, Оксана Гулык

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ВОДНЫХ АНТРОПОГЕННЫХ ЛАНДШАФТОВ ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

Описана история создания водных антропогенных ландшафтов на территории Тернопольской области в XIX–XX вв., от эпизодических осушений с помощью открытых канав (зафиксированных на кадастровых картах), создание прудов и водохранилищ, к системным и четко организованным осушительным мелиорациям под руководством «Краевого Мелиоративного Бюро» и мелиоративно-осушительных компаний в советские времена, к созданию комплекса водных инженерно-технических систем до начала XXI в.

Ключевые слова: водные антропогенные ландшафты, Тернопольская область, каналы, водохранилища, ландшафтно-инженерные системы.

Sergiy Hulyk, Oksana Hulyk

HISTORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF AQUATIC ANTHROPOGENIC LANDSCAPES IN TERNOPIL REGION

We describe the history of aquatic anthropogenic landscapes in the territory of Ternopil region in the nineteenth and twentieth centuries, from episodic draining with the help of open ditches (recorded on the cadastral maps), creating ponds and reservoirs to systematic and well organized drainage reclamation under the guidance of «Provincial reclamation bureau» drainage and reclamation companies in Soviet times to creation of complex aquatic engineering systems by the beginning of XXI century.

Key words: aquatic anthropogenic landscapes, Ternopil region, canals, reservoirs, landscape-engineering systems.

УДК 378.06.011:631.5/9

Вікторія Шутько

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА Б. ЄНКЕНА В МАСЛІВСЬКОМУ СОРТО-НАСІННЄВОМУ ТЕХНІКУМІ ІМЕНІ К. ТИМІРЯЗЄВА (1926–1930 РР.)

Статтю присвячено дослідженню науково-педагогічних та практичних досягнень професора Б. Єнкена. Розглянуто питання щодо викладання ним агрономії (землеведення); спеціальної селекції пшениці, жита, ячменю, кукурудзи, вівса, бобових, хмелю, конопель та інших культур; загальної селекції з генетикою й біометрикою насінництва; зернознавства з борошномельною справою; дослідної справи в Маслівському сорто-насінневому технікумі імені К. Тимірязєва. Узагальнено наукові праці вченого за цією тематикою.

Ключові слова: Б. Єнкен, агроном, Маслівський сортонасінневий технікум імені К.А. Тимірязєва, селекція, сільське господарство.

У середині 20-х рр. ХХ ст. чільне місце в системі галузевої освіти посідав Маслівський сорто-насінневий технікум імені К. Тимірязєва. Упродовж 1926–1930 рр. творча доля професора Б. Єнкена – видатного вченого-аграрія, селекціонера та одного з організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні була пов'язана з цим навчальним закладом.

Метою статті є проведення методом історико-наукового аналізу історичної розвідки щодо науково-педагогічної діяльності професора Б. Єнкена та його здобутків на освітянській ниві.

У роки громадянської війни, в маєтку пруського підданого поміщика Г. Трітчеля, який розташовувався на відстані 100 км від Києва й 2–3 км від знаменитої Миронівської сільськогосподарської дослідної станції, в 1919 р. місцевою громадою засновано сільську гімназію на чолі з Е. Спиридовичем. Він викладав російську мову, літературу та німецьку мову. В 1910 р. Г. Трітчель, що купив власність у нащадків графа Муравйова-Апостола, продав свій маєток дочці Ф. Терещенка – Надії, яка листом із Лондона дала згоду на його придбання під облаштування освітнього закладу. В 1920 р. Харківський земельний відділ рішенням Наркомзему УСРР запропонував викладачеві гімназії В. Іванову, який здобув агрономічну освіту в Київському політехнічному інституті імені Олександра II, створити сільськогосподарський технікум [1, с. 69].

Цей навчальний заклад розпочав свою повноцінну діяльність у 1921 р. Є й інші версії щодо його появи, які залишаються суперечливими, бо так і не знайдено в архівах документу (рішення) щодо відкриття технікуму. У Держархіві Київської області знайдені документи, у яких зазначається, що технікум розпочав свою роботу в 1920 р. і до нього могли вступати всі бажаючі, охочі вивчати

будь-яку спеціальність, навчатися прати і шити тощо. Зауважимо, що на той час зовсім не згадувалося про селекцію і насінництво.

Станом на 1921 р. Маслівський агрономічний технікум мав у своєму складі агротехнічне відділення з 80 учнями та 5 викладачами, а вже на 18 квітня 1921 р. у списку «Сільськогосподарських технікумів і шкіл, що підлягають мілітаризації» у зв'язку з «... гострою потребою у фахівцях сільського господарства та споріднених з ним наук» до його характеристик щодо навчального навантаження 36–42 години на тиждень, терміном навчання у п'ять рр. та закріплених 83 десятинах землі, чітко вказується рік як 1920 [2]. У довіднику «Мережа навчальних закладів сільськогосподарської освіти на Україні» (1933 р.) зазначається, що заклад свою діяльність розпочав восени 1920 р. При цьому вказувалося, що виникнення такого типу шкіл «... зобов'язане лише ентузіазму мас..., бо ні склад педагогічного персоналу, ні розмір коштів не забезпечили їх розвиток...» [3, арк. 17]. Директор технікуму В. Іванов у грудні 1922 р. зазначав, що він був заснований у самі важкі роки революцій та жив і розвивався при глибокій байдужості. Тому зрозуміло його бажання зробити все можливе, щоб заклад, який він очолив, отримав максимальну загальнодержавну бюджетну підтримку. Слід відмітити, що у нагоді стала постанова РНК УСРР від 15 травня 1920 р. про перехід усіх закладів освіти з Народного комісаріату земельних справ – до Народного комісаріату освіти. На переконання сучасного історика галузевого дослідництва члена-кореспондента НААН В. Вергунова, є підстави стверджувати, що В. Іванов не перший директор Маслівського агрономічного технікуму, незважаючи на твердження авторів його історії [1, с. 72]. Принаймні, знайдений в архіві документ за підписом В. Іванова свідчить, що він «... з літа 1920 р – викладач, а потім уже і ректор Маслівського агрономічного технікуму...» [4, арк. 2]. Із цього архівного документу стає також зрозумілим, що він, як керівник підвідділу професійної освіти Канівського повіту Київської губернії, безпосередньо причетний до перетворення Маслівської суспільної гімназії в агрономічний технікум, а також до закладання організаційних основ становлення останнього у повноцінний галузевий вищий навчальний заклад. На підтвердження висловленого може слугувати лист В. Іванова до завідувача відділу сільськогосподарської освіти Головпрофосвіти від 8 грудня 1922 р., в якому вказується, що за три роки існування технікуму від дня відкриття той виріс в «... оригінальну, солідну сортівничо-селекційну школу, що практично не черпає кошти ззовні» [5, арк. 1].

Принагідно зауважимо, що листом № 560 від 25 жовтня 1922 р. Головпрофосвіта встановила тарифи за навчання. Але технікум, враховуючи, що у ньому навчається «... малостаткова селянська молодь, для якої офіційні ставки платні за навчання зовсім непосильні...», увів замість цього «... посилене обкладання навчаючих хлібом...», що зрештою дало йому 500 пудів зерна [6, арк. 10]. Перші 16 висококваліфікованих спеціалістів випустив саме В. Іванов в 1925 р. В. Вергунов стверджує, що видатна робота зі створення дієздатного колективу однодумців, що дала підстави Головпрофосвіті не просто взяти Маслівський агротехнікум на повне бюджетне фінансування, але майже десятиліття залишатися єдиним у СРСР вищим навчальним закладом, що готував селекціонерів і насіннесоводів [1, с. 73].

На початку 30-х рр. ХХ ст. створено на його основі чи не перший в країні спеціалізований агрокомбінат, що складався з технікуму насінництва при Маслівському інституті селекції та насінництва, радгоспу ім. Т. Шевченка, дослідно-селекційного поля, 7 робітфаків. Серед найбільших проблем Маслівського агротехнікуму на початковому етапі стала наявність відповідних житлових приміщень і господарських будівель. Те саме стосувалося будівель для використання у навчальному процесі, тому розпочалося будівництво навчального корпусу, а також інших службових приміщень (вегетаційні будинки, теплиці тощо). Воно частинами завершилося тільки у середині 30-х рр. ХХ ст. Технікум організаційно знаходився у загальному підпорядкуванні НКЗС УСРР. З кінця 1921 р. ним почала опікуватися одна з найпотужніших за фінансовими можливостями організація – Головцукор, що завжди мала попит на фахівців для потреб цукровиробництва. Саме ця установа причетна до репрофілювання Маслівського агротехнікуму наприкінці 1922 р. у сортівничо-насінневий, а потім, від 1928 р. – взагалі в інститут селекції і насінництва. Після ліквідації 29 грудня 1921 р. Головцукру раніше підписану «Умову» з Маслівським агротехнікумом через Київцукор підтвердив його правонаступник – Український сорто-насінневий трест (Укрнасінньотрест). Це простежується у новій назві закладу – сортівничо-насінневий технікум імені К. Тимірязєва. Він збагатив країну видатними ученими-селекціонерами, зокрема, такими, як Герой Соціалістичної Праці, лауреат Ленінської та Державної премії СРСР, академік ВАСГНІЛ Ф. Кириченко; Герой Соціалістичної Праці, лауреат Ленінської та Державних премій, академік ВАСГНІЛ П. Гаркавий; двічі Герой Соціалістичної Праці, лауреат Ленінської та Державних премій СРСР та УРСР, академік АН СРСР і ВАСГНІЛ В. Ремесло, академік ВАСГНІЛ М. Ольшанський (1908–1988 рр.), лауреат Сталінських премій СРСР, а також професори П. Шкварніков (1906–2003 рр.), С. Краєвий (1906–1984 рр.) та ін. Виявилось, що всі перелічені

особистості в 1926–1928 рр. були слухачами лекцій професора Б. Єнкена саме з питань селекції та насінництва, яким згодом присвятили все своє творче життя.

Професор Б. Єнкен разом із родиною опинився у Маслівці навесні 1927 р. Відразу його запросили на викладацьку діяльність до тутешнього навчального закладу. Як свідчать архівні документи, його закріпили за I групою, XVII розряду та він працював за сумісництвом у Маслівському сорто-насінневному технікумі імені К. Тимірязєва з оплатою 171,35 крб. за 12 год. роботи на місяць [8]. Він викладав агрономію (землеведення); спеціальну селекцію пшениці, жита, ячменю, кукурудзи, вівсу, бобових, хмелю, конопель та інших культур; загальну селекцію з генетикою й біометрикою насінництва; зернознавство з борошномельною справою; дослідну справу. Пізніше перейшов на постійну роботу до навчального закладу, про що зазначається у підписаній власноруч умові з його директором Ю. Ячевським. Професор Б. Єнкен продовжував викладати згадані дисципліни із навантаженням у 750 год. на рік та щомісячною оплатою в 300 крб. [9, арк. 34]. Вчений очолив лабораторію з дослідження технічних властивостей сільськогосподарських рослин, продуктів їх переробки та стандартизації, тобто, борошномельно-хлібопекарсько-олійної, що створив сам. Водночас, за рішенням Укрголовнауки від 18 вересня 1926 р., Б. Єнкена обрано дійсним членом науково-дослідної кафедри ботаніки при Харківському сільськогосподарському інституті [10, арк. 23], де він досліджував нові культури.

Слід зазначити, що в 1927 р. Б. Єнкен, за ініціативи Укрголовнауки, очолив експедицію у складі восьми осіб, організовану з метою дослідження культурної флори Північного Кавказу [10, арк. 45]. До третього тому «Записок технікуму» вчений підготував дві статті: «Сортовий склад місцевих хлібів» та «Про лабораторію хлібопекарських і борошномельних властивостей зерна». До того ж, Б. Єнкен призначається головою редакційної комісії цього авторитетного для свого часу видання. Після ознайомлення з п'ятьма томами «Записок технікуму», що стали раритетними, [11–13] вдалося встановити, що згадані статті вченого так і не вийшли друком.

За спогадами А. Пухальського, Б. Єнкен з'явився у Маслівському технікумі навесні 1927 р., тобто, «...переїхав із сім'єю на постійне проживання», та читав «...курс селекції цукрового буряку» [14, с. 8]. Борис Карлович із числа студентів підібрав собі асистента – студента Ходзінського Адольфа Казимировича, який до навчання в технікумі працював техніком на Ялтушківській селекційній станції і, зрозуміло, мав певну уяву про ведення наукової роботи. Саме цей студент відповідав за досліди з акліматизації нових луб'яних культур, що проводилися під науковим керівництвом Б. Єнкена. Заслуховуючи звіти виконавців з цієї тематики, студенти і викладачі «...збагачували свої знання з дослідної справи» [15, арк. 22]. Усі польові та вегетаційні досліди студенти під керівництвом викладачів проводили на Миронівській дослідній станції, а також – у підсобному господарстві, що розташовувалося на відстані чотирьох кілометрів від с. Маслівка. Стажер Б.Єнкена свої спеціальні дослідження за темою: «Розподіл цукру в цукрових буряках» проводила на Миронівській дослідній станції. Кваліфікаційна комісія Маслівського сорто-насінневого технікуму на своєму засіданні визнала його роботу такою, що цілковито уявляє собою вміння абітурієнта пристосовувати свої теоретичні знання до конкретних життєвих питань, і рекомендувала опублікувати її у черговому томі «Записок Маслівського сортівничо-насінневого технікуму» [16, с. 83]. У 1927 р. також цей студент захистив дипломну роботу, виконану під науковим керівництвом професора Б. Єнкена за темою «Ботанічний склад сортів пшениці, що вивчався в період 1910–1924 рр. на Миронівській селекційній станції». Дипломованого спеціаліста було кваліфіковано як претендента на посаду агронома-насінника [17].

Вдалося з'ясувати окремі відомості й про інших дипломників ученого. У своїй статті до 3-го тому «Записок Маслівського сортівничо-насінневого технікуму імені К. А. Тимірязєва» А. Молостов згадує прізвище студента Ф. Сторниченка, який підготував кандидатську дисертацію і захистив її в 1927 р. Наукове дослідження було присвячено ростовій динаміці кореневої системи соняшнику, результатам якої керівник професор Б. Єнкен дав високу оцінку [18].

Маслівський технікум (Інститут селекції і насінництва імені К. Тимірязєва) за період свого існування (1921–1937 рр.) мав лише 13 випусків студентів (30–40 дипломників щорічно), які стали фахівцями з рільництва, тваринництва, городництва, садівництва, бджільництва, борошномельної справи, сільськогосподарської техніки тощо. Молоді спеціалісти володіли добрими навичками ще й у столярній, слюсарній і токарній справах, а окремі бажаючі досягнули навіть шкіряну вичинку.

Отже, вагомий внесок Б. Єнкена в організацію науково-освітнього процесу з питань селекції і насінництва в Україні. За його активною участю в 1928 р. відбулося перепрофілювання Маслівського сорто-насінневого технікуму в перший у країні інститут селекції і насінництва. Учений, працюючи у ньому професором, підготував майбутніх видатних учених-селекціонерів світового рівня, серед яких академіки: Ф. Кириченко (1904–1988 рр.), П. Гаркавий (1908–1984 рр.) та В. Ремесло (1907–1983 рр.). У 2014 р. колектив теперішнього Маслівського аграрного технікуму ім. П. Гаркавого Білоцерківського національного аграрного університету зі ініціативи директора

Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, доктора сільськогосподарських наук, професора, члена-кореспондента НААН В. Вергунова встановили на головній будівлі меморіальну дошку, присвячену професору Б. Єнкену.

Список використаних джерел

1. Вергунов В. А. Професор Борис Карлович Єнкен (1873–1943): нарис життя та творчої діяльності / В. А. Вергунов; ННСГБ НААН. – К.: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 432 с.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 1, спр. 1069, арк. 24.
3. Державний архів Київської області, ф. 4837, оп. 1, спр. 14, арк. 37.
4. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 1873, арк. 4.
5. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 1469, арк. 3.
6. Державний архів Черкаської області, ф. Р – 148, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
7. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 2416, арк. 10.
8. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, т. 3, спр. 4490, арк. 19.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, т. 3, спр. 4489, арк. 64.
10. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, т. 3, спр. 4491, арк. 151–152.
11. Записки Маслівського сільськогосподарського інституту ім. К. А. Тимирязєва. – Х.: Укрголовліт, 1926. – Вип. I. – 203 с.
12. Записки Маслівського Сортивничо-насінного технікуму ім. К. А. Тимирязєва. – Черкаси, 1927. – Т. II. – 200 с.
13. Записки Маслівського Сортивничо-насінного технікуму ім. К. А. Тимирязєва. – Маслівка, 1928. – Т. III. – 80 с.
14. Пухальский А. В. Масловский институт селекции и семеноводства – колыбель выдающихся ученых и организаторов сельскохозяйственного производства / А. В. Пухальский. – М.: Агроконсалт, 2001. – С. 22.
15. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, т. 3, спр. 4485, арк. 52.
16. Записки Маслівського інституту селекції. – Маслівка, 1931.– 238 с.
17. Записки Маслівського сільськогосподарського інституту. – К.-Полтава, 1937. – 104 с.
18. Молостов А. С. Особливості розвитку кореневої системи культурних рослин / А. С. Молостов // Записки Маслівського Сортивничо-Насінневого технікуму ім. К. А. Тимирязєва / УСРР, Народний комісаріат освіти. – Маслівка, 1928. – Т. 3. – Вип. 3. – С. 3–55.

Виктория Шутько

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОФЕССОРА Б. ЕНКЕНА В МАСЛОВСКОМ СОРТО-СЕМЕННОМУ ТЕХНИКУМЕ ИМЕНИ К. ТИМИРЯЗЕВА (1926–1930 ГГ.)

Статья посвящена исследованию научно-педагогических и практических достижений профессора Б. Енкена. Рассмотрены вопросы преподавания им агрономии (землеведения) специальной селекции пшеницы, ржи, ячменя, кукурузы, овса, бобовых, хмеля, конопли и других культур; общей селекции с генетикой и биометрикой семеноводства; зернознавства с мукомольным делом; опытного дела в Масловском сортосеменном техникуме имени К. Тимирязева. Обобщены научные труды ученого по этой тематике.

Ключевые слова: Б. Енкен, агроном, Масловский сортосеменной техникум имени К. Тимирязева, селекция, сельское хозяйство.

Viktoria Shutko

PEDAGOGICAL ACTIVITY OF PROFESSOR B.K. YENKEN AT MASLIVSK SORT-SEED TECHNICAL SCHOOL NAMED AFTER K.A. TIMIRYAZEV (1926–1930)

The article is devoted to the research of scientific pedagogical and practical achievements of Professor B.K. Yenken. The questions of his teaching of agronomics (agronomy); special selection of wheat, rye, corn, oat, bean, hop, hemp and other agricultural plants; general selection with genetics and biometrics of seed growing; knowledge of grains and the business of milling of the flour; researching work at technical school of sort seed named after K.A. Tymiriazev are observed. The scientific works of the scientist according to this topic are generalized.

Key words: B. Yenken, agronomist, Maslivka sort seed technical school named after K. Tymiriazev, selection, agriculture.